

NTUCHA ỌRỤ NSONAZỤ MGBATỊ NA MMEBEOKWU NTIMIWU N'IGBO

Si N'Aka

Rita Chika Anaekwe
Igbo, African and Asian Studies
Nnamdi Azikiwe University, Awka.
ritachika2085@gmail.com

Ụmị edemede

Mmebeokwu nwere ụzọ dị iche iche ọ na-agbaso, nke mgbanwe, nke mgbatị na nke mmepụta okwu. Mana nke anyị ga-eme nchọcha na ya ebe a bụ nke mmepụta okwu. Isiokwu nchọcha anyị bụ “Ntucha ọrụ Nsonazụ Mgbatị na Mmebeokwu Ntимиwу N'Igbo”. Ebumnuche kpalitere nchọcha a bụ ichoputa ihe ndị a: ihe bụ mmebeokwu Igbo, ihe bụ mkpuruasụsụ n'Igbo, ụdị mkpuruasụsụ e nwegasiri n'Igbo, ihe bụ nsonazụ mgbatị nakwa ka e si eji ha emeputa okwu ntимиwу. ụdị usoro a gbasoro wee mee nchọcha a bụ nke nkowa, wee jiri Atụtụ Mmebeokwu (Construction Morphology Theory) dozie ụzọ nchọcha a. A chọputara na mmebeokwu bụ otu ngalaba amụmamu di n'ime sayensị asụsụ nke a na-amụ n'asụsụ ọ bụla tumadụ n'asụsụ Igbo. Nchọputa gosikwara na mkpuruasụsụ bụ irighiri okwu pekarisiri mpe ma nwee nghota. A chọputakwara na e nwere ụdị mkpurasụsụ abụọ, nke nnọrọonwe na nke ndabe. Nchọputa a gosikwara na nsonazụ mgbatị bụ di nsonazụ ọ ga-abụ e tinye ha n'okwu, ha agbatia nghota okwu ahụ n'agbanweghi nkejiasụsụ okwu ahụ di na ya. A chọputara ka e si eji nsonazụ mgbatị emeputa okwu ntимиwу. A na-atụ anya na onye ọ bụla guchara ọrụ a, agaghizi enwe ihe mgbagwoju anya n'ihe banyere itinye ntимиwу na nsonazụ n'okwu Igbo.

1.0. Okwu mmalite

Nsonazụ bụ mgbakwunye ndi a na-agbakwunyegasi n'ogwe ngwaa ma ọ bụ n'isingwaa iji gbanwe, gbatia ma ọ bụ agbanwe nghota ngwaa ma ọ bụ mkpuruokwu di na ha. Ha so n'otu n'ime mgbakwunye a na-emeputa na mmebeokwu Igbo. Onuogu ha, udidị ha nakwa ọrụ ha na-arụ na-aputa ihe n'asụsụ obula.

Nsonazụ dika otu n'ime mofim ndabe putara na ha e nweghi ike i kwuru onwe ha n'usorookwu Igbo. Ha na-atadosi onwe ha n'isingwaa ma ọ bụ ogwe ngwaa. N'ufodu asusu, nkejiasusu ufodu dika aha, ngwaa, nkowa na nkwuwa na-anabata nsonazụ. E nwekwara ike igbakwunyere ha irighiri okwu wee meputa udi okwu oheru ma meputakwa nghota okwu nsonazụ mgbatị nke ọ bụ ya bụ isi sekpu nti na nchọcha a. ọ bukwa otu n'ime mgbakwunye nke a na-abakwunye ozigbo e tinyechara isingwaa ma Ọ bụ mkpuruokwu. Na mmebeokwu Igbo, nsonazụ bụ naani n'azu isingwaa ka a na-ahukari ya. N'asusu Igbo, ọ bụ so na ngwaa ka a na-ahukari ha. Ebumnuche anyi jiri mee nchọcha a bụ ichoputa ihe bụ mmebeokwu Igbo nakwa ihe bụ mkpuruasusu n'Igbo. A ga-achoputakwa udi nsonazụ e nwegasiri n'Igbo ma nyekwa nkowa ihe bụ nsonazụ mgbatị. A ga-atulekwa etu a ga-esi ji nsonazụ mgbatị were meputa okwu ntимиwу n'Igbo. Usoro anyi ga-agbaso were mee nchọcha a ga-abu nke nkowa. Atutu

a ga-agbado ukwu na ya wee mee ya bu atutu mmebeokwu (Theory of Construction Morphology). o bu atutu ga na-amunye oku a ga-eji na-eme nchocha a.

N'iji hu na edemede nchocha a gara nke oma, e kewara ya uzọ anọ. Nkebi nke mbu bu maka okwu ndabanye. Ebe a ka a ga-akowa Isiokwu nchocha. Nkebi nke abuo bu maka ntuleghari agumagu. N'ebe a ka a ga-atuleghari ihe ndi okachamara derela gbasara Isiokwu a. O bu na nkebi nke ato ka a na-eleba na ntucha nchocha, o bu ebe a ka a ga-enyocha ma tuchaa ihe ndi a tuleghariri, iji nweta nchoputa nchocha. Nkebi nke anọ bu maka nchikota nchoputa nchocha na mmechi.

Olile anya e nwere gbasara edemede nchocha a bu na o ga-eso kpalite mmuo ndi Igbo n'ilebanye anya gbasara mmebeokwu. A turu anya na ndi a mabeghi maka mkpurasusu ga-enwe mmasi ime omumu na ya. Edemede a ga-eme ka ndi Igbo bido inwe mmasi n'utoasusu. Umụ akwukwo ga-enwekwazi mmasi na-etu e si etinye nsonazu mgbatı ma nwee ike itinye uchu n'omumu asusu Igbo kachasi na utoasusu.

2.0: Ntuleghari Agumagu

N'ebe a ka anyi tulere ihe ndi odee di iche iche dere gbasara asusu, sayensi asusu, mmebeokwu, mkpurasusu, mgbakwunye na atutu mmebeokwu.

2.1: Ntuleghari Atumatu:

N'ebe a a, anyi ga-eleba anya n'ihe ndi odee di iche iche derela banyere isiokwu nchocha

2.1.1: Asusu

Asusu Igbo so n'otu asusu kachasi di mkpa n'ala anyi bu Nigeria. Onye jiri nwanyoo lechaa uru di n'asusu anya na ka asusu si abanye n'ihe niile mmadu na-eme na ndu, agahi enwe ihe itu n'anya gbasara ihe a ga-eji nwee usoro omumu nke isi sekpu nti ihe o na-akowa maka ya bu asusu. Ewelukwa na Okafọ kowara asusu si na o bu uzọ ndi mgbe ochie cheputara ka mmadu na ibe ya wee na-ekwurika okwu ma na-agwarita ibe ha ihe a chorọ ka ha mata. Ngoesi (2004) kowara asusu dika mkpuruokwu nwegasiri nghota ndi e nwere ike isu asu, dee ede ma o bu guo aguo, mee ka a mata ebumnobi mmadu. (ofomata,2012) gara nihu kwuo na o buru na asusu adighi, mmadu na ibe ya inwe mmekorita ga-ahia nnukwu ahụ, na o bu asusu ka eji eme ihe dum mmadu na ibe ya na-eme. O kwukwara na mmadu na onye anaghi asu asusu ya ma o bu onye amaghi asusu ya, ga-ahia ha abuo aru inoko, kpakoo mekokwaa.

2.1.2: Sayensi Asusu.

Usoro ihe omumu na-amu asusu ka anyi na-akpo lingwistiik. Lingwistiik bu sayensi omumu asusu kere onwe ya uzọ di iche iche mana nke anyi ga-eleba anya na ya bu mmebeokwu Igbo. Anagbogu na ndi ozọ (2010) kowara na Lingwistiik bu omumu asusu n'uzọ sayensi nke bu iji akorongwa di iche iche nke sayensi wee eme nchoputa. Abia na nkowa ndi odee a derela anyi choputara na o bu n'ime asusu ka sayensi asusu siri puta. Ndi Igbo na-ekwu si na o bu anyukoo amiri onu, o gbaa ufufu ya mere ihe na-ebute mmebeokwu Igbo bu ikpokota mkpuredemede onu. omumu metutara ka e si ekpokota mkpuredemede onu ka a na-akpo mmebeokwu (mofoloji).

2.1.3: Mmebeokwu

Ume, Ezikeojiaku na Nwaozuzu (1989) kowara mmebeokwu dika "ihe omumu gbasara mkpuruasusu na otu ha si ejiko emebe mkpuruokwu". Anagbogu, Mba na Eme (2001) kwuru na mmebeokwu gbasara onwe ya n'udi okpuruoku mmebeokwu nakwa nghota ha. Ajuju mmebeokwu na-aza bu kedu mpaghara pekarichara mpe ma nwee echiche n'asusu. Agbaedo (2000) n'aka nke ozu kwuru na "mmebeokwu bu ihe omumu gbasara mmebe". O na-amu ihe omimi di n'ime okwu na ka okwu siri kwuru. Ya bu na mmebeokwu bu omumu na-amu etu e si emebe okwu. O bu omumu na-akowa etu e si emebe okwu ka a na-akpo mmebeokwu (mofoloji).

Ejele (1996), kowara na mmebeokwu na-amu gbasara etu e si emeputa mkpuruokwu site n'igbaso iwu emeputa okwu were emebe okwu. Radford (1997), n'aka nke ya kowara mmebeokwu di ka omumu na-egosi etu e si eji irighiri okwu emeputa okwu nke a kporo mkpuruasusu. Ozokwa, Matthews (1991), kwuru na o bu ngalaba utasusu nke na-enye omumu n'imeputa okwu. omumu a na-egosi etu esi emeputa asusu na usoro mmeputa okwu bu asusu. Nkwa enyere mmebeokwu n'ebe a, na-egosi na oru ya bu mmeputa okwu a na-ewetagasi n'irighiri okwu nke ha si na ya puta. O di usoro iwu abuo a na-agbaso n'asusu nke putara na mkpuruedemede a na-agbakwunye were nweta okw okuru. Ha ga-agbasoriri iwu e ji emeputa mkpuruokwu n'asusu.

2.1.4: Mkpuruasusu.

Mkpuruasusu (mofim) bu mpaghara mkpuruokwu dikarichara nta ma nwee nghota e nwere n'asusu obula. o bughi mgbe niile ka o na-abu mkpuruokwu n'onwe ya. Otu okwu nwere ike buru otu mkpuruasusu ma o bu karija. Mkpuruasusu bu mpaghara grammar ma o bu utasusu. o kwesiri ka a kowaa grama mkpuruasusu ma o bu utasusu dika Ikekaonwu na ndi otu ya (1999:44) kowara usoro "generative grammar" bu nkwa na omumu iwu na-achoputa banyere iwu na-achi asusu obula. Iwu ndi a metutara nkwa, njiko, mkpuputa na nghota mkpuruokwu na ndoko ha n'ebe ha dabara n'usoro ndi new asusu ahu. Omumatu:

- i) $i + s + i \rightarrow isi$
- ii) $u + l + o \rightarrow ulo$
- iii) $o + s + i + s + i \rightarrow osisi$
- iv)

Otu okwu nwere ike ibu otu mofim ma o bu karija. Nkerisi e mere n'elu di oke mkpa maka na o bu mkpuruasusu na-emebe mkpuruasusu ma o bu mofim. Dika ofomata (2004:65) kowara na mkpuruasusu nwere uda na nghota agaghi eme ya ka o buru mkpuruokwu kama o na-enyere mkpuruasusu aka ihu na mkpuruokwu na nghota ya zuru oke nke oma iji maa atu, ka anyi lebaa anya n'okwu ndi a: ji, ede, osisi na oghirigha. Okwu ndi a e deputara, o bu ezie na ha niile bucha otu mkpuruasusu, ma n'agbanyeghi na e kerisiri okwu ndi a site na mkpuruada dokoro onu mebe ha, ha bukwa otu okwu n'otu n'otu mana nkejiokwu di na ha abughi otu. Nke a na-egosi na okwu ufodu nwere ike ibu naani otu mofim ma o bu mkpuruasusu. Mkpuruasusu nwere ike burukwa naani otu nkejiokwu abuo ma o bu karija dika anyi huru n'omumatu di n'elu. Ihe a na-akowa ebe a bu na dika mmewere otu okwu n'asusu Igbo nwere ike ibu otu nkejiokwu otu mkpuruasusu ma o bu karija, etu a ka mmewere mkpuruasusu nwere ike buru otu nkejiokwu ma o bu karija. Na nkwa nke ya, Agbedo (2000) ruturu aka na mofim nwere ike ibu otu mkpuruokwu ma o bu irighiri okwu di n'ime otu

mkpuruokwu. N'aka nke ha, Anagbogu na ndi ozo (2001) kowara mkpuruasusu dika mpaghara okwu dikarisiri nta ma nwee nghota kwuru onwe ya n'asusu obula. Emenanjo (2010) kowara mkpuruasusu dika irighiri okwu kacha di ntakiri ma nwee nghota nke aka ya n'asusu obula. O kowakwara na o bu ya kpatara na sayensi utasusu a naghị elekwa anya na mkpuruokwu maka na otu mkpuruokwu nwere ike nwekaria otu mkpuruasusu n'ime ya. O hira ahụ ikowa nke oma n'otu uzo ozigbo mmadu ga-ekwekoria na ya, ihe otu mkpuruokwu putara. Otu mofim nwekwara ike ibu otu mkpuruokwu mana o bughị mkpuruokwu niile putara otu mofim.

N'aka nke ozo, Ewelukwa na okafu (2018) kowara mkpuruasusu dika amu irighiri okwu e satire na mkpuruadaasusu wee meputa. O bu mkpuruadaasusu abuo ma o bu karia e jikotara onu na-emebe mkpuruasusu. Umeodinka (2020:11) kowara mkpuruasusu dika umu irighiri okwu pekarisi mpe ma nwee nghota na mmebeokwu Igbo.

Na mmebeokwu Igbo, agaghị ekwu maka nsonazu n'arutughi aka na ngwaa nke asusu ha si na ya aputa. Nke a putara na nsonazu na agbado mkporogwu na ngwaa ha siri na ya puta. Nke a gosiri na ngwaa di oke mkpa n'asusu ha si na ya maka agwa ha na-akpa na mmebeokwu.

Mba (2011) kowara asusu obula bu asusu ngwaa nke ndi ozo kwadokwara dika Nwachukwu 1978, 1983, Anoka 1983, Emenanjo 1978. Nke a bu uru ngwaa baara utasusu n'asusu obula. Ngwaa dikarisiri mkpa na mmeputa mgbakwunye.

N'aka nke ozo, nsonazu so n'otu n'ime mgbakwunye n'asusu Igbo. Mgbakwunye so n'otu ihe kachasi puta ihe na mmebeokwu Igbo nke na-eme ka e kewaputa mkpuruokwu pekarisiri mpe nke a ga-eji emeputa okwu oheru. Green na Igwe, (1965) kowara na nsonazu bu ngwaa mebere ya. Ha kowakwara na itinye nsonazu n'oru bu iji ngwaa aru oru. Emenanjo (1978) na nkowa ya, kowara na a na-ahu nsonazu naani na ngwaa dika otu n'ime ngalaba ngwaa. Emenanjo n'aka nke ya kere nsonazu uzo abuo n'Igbo nke mgbanwe na nke mgbati. Yul-Ifode (2005), Onumajuru (2008) kowara nsonazu mgbanwe dika nsonazu na-abu e tinye ha n'okwu obula, ha enwee ike gbanwee tensi ahu ma o bu gbanwee nomba ma o bu aspeekiti.

Nsonazu mgbati bu mgbakwunye ndi o na-abu etinye ha n'okwu obula ha na-agbati nghotaokwu ahu n'agbanweghi nkejiasusu okwu ahu di na ya. Agbaedo (2015) kwukwara na mgbakwunye di otutu na nke mgbanwe nke ufodu na-aru oru dika nke utasusu Emenanjo (1978) kwetakwara na nsonazu na-etinyeso nghota na ngwaa o di na ya.

Ufodu ndi okammuta dika Ogbaru (1972), Emenanjo 1978, 1982, 2015. onwuka (1999) na ndi ozo aruola oke oru gbasara nsonazu n'asusu Igbo. Okafu na Ewelukwa (2018) kowara na nsonazu mgbati bu mgbakwunye ndi o na-abu e tinye ha n'okwu obula ha, a na-agbati nghotaokwu ahu n'agbanweghi.

2.1.5: Udidi Mkpuruasusu

Onodu mkpuruasusu metutara nghota o na-enwe n'okwu nakwa onodu mkpuruasusu dika mmebere okwu mere o ji di mkpa n'asusu obula ofomata (2004:63). N'Igbo, e

nwere ụzọ mkpuruasusu abuo Ikekonwu na ndi ozo (1999:46), ha bu mkpuruasusu nnononwe na mkpuruasusu ndabe.

Ewelukwa na okafu (2018:151), kwuru na mgbakwunye di ka aha ya siri di so n'otu udi nkejasusu Igbo. Ha bu mofim ndabe ma o bu ntado nke a na-agbakwunye n'isingwaa, ogwengwaa ma o bu nkpoaha. Mofim ndabe ma o bu mgbakwunye bu nke n'enweghi ike ikwu naani ya n'adabeghi n'irighiri okwu ozo. Ha adabaghi na mkpuruokwu iji mee ka mkpuruokwu nwee nghota zuru oke. Mgbakwunye (mofim ndabe) bu irighiri okwu pekarisiri mpe ma nwee nghota nke aka ya. Mgbakwunye (mofim ndabe), anaghi adi na nkowaokwu mana nghota ha na mputara ha na-adi n'ime utasusu.

Mofim ma o bu mkpuruasusu nnononwe bu udimkpuruasusu nwere ike I nono onwe ya n'atadoghi n'okwu ma o bu mkpuruasusu ozo ma o bu n'ebughi mgbakwunye obula. Emenanjo (2010:83) kwara mkpuruasusu nnononwe dika irighiri okwu obula naani ya na-akwuli nghota ya ezuo oke ma puta ihe. Mkpuruasusu nnononwe obula na-abu mkpuruokwu e nwere ike ga na nkowaokwu choputa mputara ya. Udi mkpuruasusu a nwere ike ibu otu nkejiokwu ma o bu kari. imaatu:

chi → otu nkejiokwu

efere → nkejiokwu ato

agba → nkejiokwu abuo

Ha na-abukarimkpuruokwu nke aka ya.

2.1.6: Mkpuruasusu Ndabe

Mkpuruasusu Ndabe dika aha ya siri di, mkpuruasusu ndabe bu nke nenweghi ikwu naani ya n'adabeghi n'irighiri okwu ozo. Mkpuruasusu ndabe obula bu mofim ntado a na-ahu ka o na-eso ma na-emeputa mkpuruokwu tupu nghota ya ezuo oke ma puta ihe nke oma. Mkpuruasusu ndabe bu nke nghota ya na mputara ya di n'ime utasusu n'abughi na nkowaokwu. Mkpuruasusu ndabe niile buhasiri mperipe, nke ka nke mgbakwunye.

Ngoesi (2004:70) na-akowa na mgbakwunye bu irighi okwu ma o bu mkpuruasusu a na-agbakwunye n'isingwaa ma o bu irighiri okwu ndi ozo iji meputa mkpuruokwu ma o bu iji gbanwe ma o bu gbatia nghota mkpuruokwu. Mgbakwunye nwere ngalaba ndi a nganihu (prefix), nsonazu (suffix), nnonetiti (interfix) na nnonime (Infix).

Richard Nordquist (2019) gara n'ihu kwara anyi na abia n'asusu Bekee na mofim bu usoro e si etinye mofim ma o bu mgbakwunye bu na mkpuruokwu ka o wee tinyegharia nghota n'okwu ahụ iji nye ya nghota ozo. O gara n'iru kwuo na mgbakwunye bu isi sekpu nti n'imebe okwu ohuru n'asusu Bekee. O kwukwara na udi affixes abuo e nwere bu nganihu na nsonazu. Omumatu- O kwara n'olu Bekee na nganihu dika aha ya si di na ano n'ihu dika "un-", "self-", na "re-", ebe nsonazu dika aha ya si di na ano n'azu dika "-hood", "-ing", or "-ed".

2.1.7: Nganihu

Nganihu bu mkpuruasusu a na-agbakwunye n'ihu isingwaa iji meputa okwu di iche iche. N'asusu Igbo, ihe e ji emeputa nganihu bu udaume na myiriudaume.

Omumatu: Nganihu isingwaa mkpuruokwu

a + gu → agu

e	+	si	→	esi
i	+	ka	→	ika
i	+	re	→	ire
o	+	gbuu	→	ogbuu
n	+	gwu	→	ngwu

2.1.8: Nsonazụ

Emenanjo na-akowa na nsonazụ n'Igbo bụ ụdịdị a na-ahụ na mkpuruokwu, ya bụ ụdị na-abughị itinyeso nghota na ngwaa nke e tinyere ha na ya. A chọputara oma, n'usoro okwu nke nsonazụ n'Igbo nke e si na ngwaa emeputa na-egosi na umụ irighiri okwu ha ndị e nwere ike kee ha ụzọ abụọ. Ha bụ nke mgbanwe na nke mgbatị.

Nsonazụ (suffix) bụ irighiri okwu ma ọ bụ mkpuruasusụ a na-agbakwunye n'azụ isingwaa iji gbatị ma ọ bụ gbanwee nghota ya. Ihe e ji eme nsonazụ bụ ụdaume ma ọ bụ mgbochiume nke ụdaume na-eso. Nsonazụ a na -etinye maka mgbanwe nziputa okwu ka a na-akpọ nsonazụ mgbanwe (mflekshonalụ). Ọ bụ ụdị nsonazụ a ka e ji eziputa tensi na aspeekiti tinyere nkwe na nju. Nsonazụ nke nghota o nwere puru iche na nghota isingwaa na-agbtikwa ma ọ bụ tinyeso nghota n'isingwaa. A na-akpọ ụdị nsonazụ ahụ nsonazụ mgbatị (estenshonalụ).

Omumatu: Nsonazụ mgbanwe

- gu + o → guo
- gu + ru → guru
- gu + o + la → guola
- gu + ghi → gughi
- je + re → jere
- je + e → jee

Omumatu: Nsonazụ mgbatị.

- bu + fe → bufe
- bu + pu → bupu
- fe + ba → feba
- ri + ko → rikọ
- me + bi → mebi
- je + mi → jemi wdg.

Nnonetiti (interfix) bụ mgbakwunye nke onodu ya na-adị n'etiti mkpuruokwu iji kewaa ya nhatanha nke na ihe di n'ihu ya ga-abukwa ihe di n'azu ya.

omumatu:

- egwu + r + egwu → egwuregwu
- ede + m + ede → edemedede
- agu + m + agu → agumagu
- esi + me + si → esimesi
- nha + ta + nha → nhatanha
- eri + me + ri → erimeri

Nnonime (Infix): Nnonime bụ nsonazụ nke na-abughị ya kpesi azu n'ebe e nwere kariya otu nsonazụ.

omumatu:

ga + fe + re → gafere
 fe + pu + ta + ra → feputara
 kwu + ghe + pu → kwughepu.

2.2: Atụtụ Mgbakwasa ụkwụ

Nke a -egosi mmekọrịta dị n'etiti usorookwu, mwubeokwu na akpa okwu. O lebakwara anya na nghọta okpuruokwu okwu. O na-eweputa usoro, ndịiche na nkowaokwu nke a gbasoro ezigbo usoro wee mebe. E nwere ụzọ abụọ e si agbaso usoro mmebeokwu ndị a. N'usoro mmebe mkpuruasusu, nke a na-ahukari na "*Post-Bloomfieldian American Linguistics*", a na-ahụ okwu di mgbagwoju anya dika mkparita ụka nke mkpuruasusu. N'ebe a, ntucha mmebeokwu na-akowa maka usorookwu nke mmebeokwu. Imaatu 'erila' n'asusu Igbo bu nke a na-agbakwunye n'isingwaa dabara adaba ka o wee kwe nghota. ozo n'asusu Bekee ndinazu okwu "walked", "walk" dika ngwaa agbakwunye "ed" nsonazu nke mebere ya bu okwu "walked". Usoro mmebeokwu a bu nke eweputara n'ime atutu "Distributed morphology (Harley na Noyer, 1999)".

2.2.1: Ebumnuche.

Ebumnuche Atutu a ruturu aka na ndi a: Atutu Mmebeokwu a, na-akowa na umu irighiri okwu, mebere okwugasị o ga-adiriri n'ime mkpuruokwu asusu ndi ahụ nwere n'usoro akpaokwu. Mmebeokwu nwere nkenụdị abụọ nke na-eziputa njirimara mkpuruokwu ndi ahu buru ibu na-eziputakwa etu e si emeputa okwu oheru. Atutu Mmebeokwu a a si n'aka (Jackendoff, 1975). ụdị mmebeokwu a ekwetaghị n'usoro (Langaker, 1987) echiche a, a nabataghị omumu ligwistiik nke e si n'iwu gbasoo ma o bu nke edeputara ma ewezuga ihe iwu lingwistiik jikotara ya na iwu ozo n'otu oge. Imaatu:

Bekee bald – baldness
 big - bigness
 black – blackness
 british – brutishness

3.0. Ntucha Nchoputa

N'ebe a ka nwa nchocha ga-eji oku atutu nchocha na-agbanyere ya wee tuchaa ihe e kpebiri na ntuleghari oru nsonazu ma tuchakwaa usoro mmebe ntimiwu n'asusu Igbo, iji nweta nchoputa nchocha.

3.1: Ntucha oru Nsonazu na Mmebeokwu Ntimiwu n'Igbo

Nsonazu: N'ebe a, bu otu n'ime mgbakwunye e nwere n'asusu Igbo. A na-agbakwunye ya n'azu okwu. Mkpuruokwu a na-agbakwunye nsonazu nwere ike ibu isingwaa ma o bu na-esote aha. Ihe ndi mebere nsonazu bu ndi a:

- a. Otu mgbochiume
- b. Otu udaume
- ch. Otu myiriudaume
- d. otu nkejiokwu ma o bu karija
- A. Nsonazu nwere otu mgbochiume. {:
 Bekee girls girls
 Boy boys
 Desk desks
- B. Nsonazu nwere otu udaume

- i. Ojọ → ojọọ
- ii. Chụ → chụọ
- iii. Ri → rie
- iv. Je → jee

Nsonazụ ndị nwere otu myiriüdaume

- i. Nje → njem
- ii. Mbe → mbem

Nsonazụ ndị nwere otu nkejiokwu

- i. Me + re → mere
- ii. Chọ + rọ → chọrọ
- iii. Si + ri → siri

Üdị nsonazụ e nwere n'Igbo

- a. Nsonazụ mgbanwe (Inflectional Suffiü)
- b. Nsonazụ mgbatị (Eütentional Suffiü)

A. Nsonazụ mgbanwe (Inflectional Suffiü): Nke a bụ nsonazụ ü na-abü etinye ha n'okwu öbula, ha enwee ike gbanwee nkejiokwu ahü ma ö bụ gbanwee genda, pesin n'okwu ndi ahü ö burü na ha bụ mkpöaha. O nwere ike gbanwee tensi na aspeekiü ma na-ezipütakwa ha.

Ömumatü:

- i. ülö (mkpöolu)
ülö ga (übara)
- ii. oche (mkpöolu)
oche ga (übara)

Ö gbanweela ülö na oche site na mkpöolu wee gaa n'ubara.

b. Nsonazụ Mgbanwe na-adü ire na tensi.

Ömumatü:

- i. bü – tensi
- ii. burü – tensi nsonazü
- iii. O bi na Nkwere
- iv. O bibu na Nkwere.
- v.

Örü Nsonazü Mgbanwe

Nsonazü mgbanwe na-ezipüta ihe ndi a:-

a. Ö na-ezipüta ntimiwi (Imperative), site n'igbakwünye a,e,o,ö

Ömumatü:

- i. püö – pü + ö → püö
- ii. gba – gbaa ösö → gba + a → gbaa.
- iii. za – zaa ülö → za + a → zaa.

b. Ö na-ezipüta ahirindümüdü (Hortative sentence)

Ömumatü:

- i. Ka anyi kwöö aka – kwö + ö.
- ii. Ka anyi rie nri – ri + e
- iii. Ka anyi zaa ülö – za + a.

Ch. O na-eziputa nsonazu nju (Negative suffix) ‘ghi’, ‘ghị’.

Omumatu:

- i. Jeghi → o jeghi ụlọ
- ii. Zaghị → ọ zaghị ụlọ

d. O na-eziputa aspeekiti.

Omumatu:

- i. Zuọla → ọ zuọla ahịa
- ii. Tiri → o tiri akị

e. O na-eziputa tensi.

Omumatu:

Biburu → Ngozi biburu ebe a.

f. O na-eziputa ahirincho.

Omumatu:

- i. Ka m jee ya.
- ii. Ka m kwue ya.

B. Nsonazu mgbatị (Extentional Suffix): Iji nsonazu mgbatị meputa mtimiwu. Ntimiwu bu mkpuruokwu na-egosi onodu nnye na-ekwu okwu no na ya. ufodu mkpuruokwu e ji emeputa mtimiwu ha gunyere: a/e/o/o. o bu n'isingwaa nsonazu ka a na-ahukari ha. Ntimiwu nwere ike igbanwe ma o bu gbatia okwu. O na-egosi iti iwu nye nye a na-agwa okwu. Ufodu omume ntimiwu e nwegasiri n'Igbo gunyere ndi a:

A. i. sa + a → saa

ii. se + e → see

iii. gbu + o → gbuo

B. i. ti + gbu + o → tigbuo

ii. gbu + ko + nye + re → gbukonyere

iii. ma + ju + cha + ra → majuchara.

a.	gwu	kpọ
	gwula	kpọkọ
	gwuwala	kpọkọta
	gwukpo	kpọkọtazi
		kpọkọtarij
b.	je	so
	jere	sota
	jewere	sotaka
	jekporo	sotakari
ch.	gbu	bu
	gbuo	bughi
	gbuola	bughari
	gbuolari	bugharita
	gbuolarij	bugharitakwa
		bugharitakwacha

d. kwu

kwuchi
 kwuchigha
 kwuchighakwa
 kwuchighakwanu

4.0. Nchikọta Nchoputa Nchocha na Mmechi

E meela ntuleghari ihe e derela banyere isiokwu nchocha a. A tuchaala ihe ndi ahụ e derela wee mee otutu nchoputa gbasara ebumnuche e jiri malite nchocha a. Ugbu a bu ichikota nchoputa niile e mere iji nweta ebumnuche nchocha. E mesia nchikota ha a ga-eweta edemede nchocha a na njedebe.

Ihe a nyi choputara na nchocha a bu nkowa ihe bu mmebeokwu dika ngalaba omumu asusu e nwere n'Igbo. ozokwa, a rutukwara aka n'ihe bu mkpuruasusu dika irighiri okwu pekarisiri mpe ma tutekwa udimkpuruasusu ahụ e nwere dika nke nnononwe na nke ndabe. N'ime nchocha a, e nyochakwara mgbakwunye na udidi ha dika nganihu, nnonetit na nsonazu. E lebakwara anya n'ihe bu nsonazu nakwa udi nsonazu e nwere dika nke mgbanwe na nke mgbatị. Nke anyi mere ntucha na ya bu nsonazu mgbastina ka e si e ji ha emeputa ntimiwi. Anyi ga-ahụ na a na-ahụ nsonazu mgbatị ozigbo e tinyechara isingwaa na mkpuruokwu Igbo. ufodu n'ime nsonazu a na-agbakwunye na-abu otu udaume (v) ebe ufodu na-abu mgbochiume na udaume (cv + cv) ma were kwa ha ziputa ntimiwi. Olu e ji etinye nsonazu mgbatị nke ntimiwi bu olu ike (high tone). Na nchikota, ebumnobi nchocha a bu iweputa ihe mgbado ukwu ga-enyere ndi na-amu Igbo aka ma ghotu ngalaba di iche iche di n'edemede nchocha a. N'ihia nke a, anyi natu anya na nchocha a ga-aburu ogu ihe enyemaka imata ihe omumu oru nsonazu mgbatị na-arụ na mmebeokwu nke ntimiwi.

Edensibija

- Agbaedo, C. U. (2000). *General Linguistics: An Introductory Reader*. Nsukka: ACE Resources Konsult.
- Agbaedo, C. (2015). *General Linguistics: Historical and Contemporary Perspectives*. Nsukka: KUMCEE – Ntaesho Press.
- Anoka, G. M. (2007). Selectional Restrictiones. The Verb Meaning “To Buy”. In P.A. Nwachukwu (Ed), *Readings on the Igbo Verb* (pp. 168 - 200). Nsukka: ILA.
- Anozie, C.N (2007). *General Linguistics: An Introduction*. Enugu: Tashiwa Networks.
- Aronoff, M. (1976) “*Word Formation in Generative Grammar*”. *Linguistics. Inquiring Monographone Cambridge*. Masschsetts: MLT. Press.
- Bauer, L. (1983). *English Word Formation*. Cambridge Univeersity Press.
- Bloomfield, L. (1934). *Language*. London: George Allen and Unwin.
- Chomsky, N. 1970). *Remarks On Nominalization*”. *Reprinted 1972 In Study on Semantics In Generative Grammar*: The Hague Mouton.
- Emenanjo, E.N. (1978). *Element of modern Igbo Grammer. A descriptive Approach Ibadan*: Oxford Univeristy Press.
- Emenanjo, E.N. (1982). Suffixes and Enclitics in Igbo. In F.C Ogbalu, & E.N. Emenajo (Eds.), *Igbo Language and Culture* (Volume 2, pp. 132-167). Ibadan: University Press Ltd.

- Ezema, M.N. (2009). "Nkuzi Mofim Maka Ndi NCE Na-Amu Igbo Dika Asusu Nke Abu (L2). *Jonal Mmuta Igbo* Vol 4 (1) 2009, P. 91-94.
- Ikekonwu, C.P.A. Ezike-ojiaku, A. Ubani na J. Ugoji (1999) *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.
- Lado, R. (1997). *Linguistics Across Cultures*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Mathews, P.H. (1991). *Morphology*. Cambridge: University Press.
- Mbah, B.M. (2016). *Theories of Linguistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.
- Mbah, B.M. (1999). *Structure on Syntax: Igbo Phrase Structure*. Nsukka: Prise Publisher.
- Ofomata, C.E. (2004). *Ndezu utosusu Igbo nke Ndi Sinjo Sekondiri*. Enugu: Format Publishers Ltd.
- Okpalite, B.I. (2017). Theory of Construction Morphology. In B.M. Mbah, *Theories of Contextual Linguistics* (pp. 1). Amaka Dreams Ltd.